

De avonturen van Apollonius – terug van nooit weggeweest

Recensie

Het verhaal van Apollonius. Historia Apollonii Regis Tyri. Vertaling Vincent Hunink, inleiding Diederik Burgersdijk, Zenobiareeks 5 (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2018), 128p. ISBN 978-90-8704-714-6.

Het verhaal van Apollonius, zoals het verteld wordt in de *Historia Apollonii Regis Tyri*, behoort misschien wel tot één van de eerste avonturenromans. Ondanks zijn complexiteit laat de plot zich gemakkelijk samenvatten volgens een bekend patroon: de zwervende held Apollonius kampt met obstakel na obstakel op zijn pad naar de *happy end*. Het geluk dat te rapen valt aan het einde van het verhaal, kan in dit geval omschreven worden als een gemoedelijk gezinsleven waarbij man, vrouw en dochter eindelijk van elkaars aanwezigheid genieten, ruim voorzien in rijkdommen en hersteld in hun voormalige machtspositie. Het verhaal zelf is dus vooral getekend door verlies en afwezigheid van deze geluksfactoren. Wie hierin Odysseus' of Aeneas' zwerftochten meent te herkennen heeft geen ongelijk, want deze parallellen worden volgens commentatoren actief uitgezocht in de tekst.

Het hedendaagse label 'avonturenroman' is dus wel van toepassing op dit verhaal. Maar het moet gezegd dat de genrekwestie – hoewel nooit een exacte wetenschap – in het geval van de *Historia Apollonii* bijzonder moeilijk ligt. Dat moge blijken uit de rest van deze boekbespreking. Wel sluit de tekst qua thematiek en compositie duidelijk aan bij een aantal antieke teksten uit de Romeinse keizertijd die bekend zijn onder de noemer 'antieke roman', overgeleverd op naam van auteurs als Chariton,

Achilles Tatius en Heliodorus. Maar waar die laatstgenoemden tot de zogezegde ‘kern’ van het genre behoren, wordt de *Historia Apollonii* gerekend tot de zogezegde ‘fringe’, de *banlieue*, zeg maar.

De antieke roman lijdt aan onderwaardering, zo opent Diederik Burgersdijk zijn inleiding op de nieuwe Nederlandse vertaling van de *Historia Apollonii* door Vincent Hunink. Het gaat hier om een statement dat weliswaar al lang achterhaald is binnen het wetenschappelijk onderzoek – tegenwoordig besteden onderzoekers veel aandacht aan antieke fictie – maar dat hardnekkig blijft voortbestaan bij een breder publiek. Daar kan deze nieuwe uitgave met hedendaagse vertaling iets aan veranderen.

En dat is ook het opzet van dit boekje. Zoals Burgersdijk aangeeft, is de *Historia Apollonii* uitermate geschikt voor educatief gebruik of als ontspanningsliteratuur. Dat heeft alles te maken met het ‘soapkarakter’ van de tekst – een treffende analogie die Burgersdijk graag exploreert. Het soapgehalte wordt voornamelijk opgeroepen doordat het verhaal wordt opgebouwd aan de hand van een aaneenschakeling van scènes en gebeurtenissen zonder dat daar een duidelijke interne verantwoording aan wordt gegeven. De beroemde literatuurcriticus Northrop Frye vond voor dit soort van literatuur een term uit: het ‘en-dan-verhaal’ (‘and then’ narrative). Dergelijke verhalen, net als de *Historia*, vallen echter gemakkelijk ten prooi aan onderwaardering omdat men vaak de neiging heeft de tekst te beoordelen aan de hand van oneigenlijke maatstaven, zoals aandacht voor de psychologie van de personages, hun individuele beleveniswereld, en hun motivering voor bepaalde daden. Deze elementen komen inderdaad nauwelijks aan bod in de *Historia Apollonii* (zo krijgen we bijvoorbeeld geen uitleg bij enkele cruciale beslissingen: waarom stemt de koning zomaar in met een huwelijk tussen zijn dochter en Apollonius? Of waarom verlaat Apollonius het veilige Tarsus?). De term ‘roman’ is vanuit dit oogpunt dus enigszins gevaarlijk, want hij nodigt uit tot vergelijking met moderne romans, terwijl die vergelijking natuurlijk slechts gedeeltelijk opgaat: ‘roman’ is een anachronistisch begrip wanneer we het over de oudheid hebben.

Het ontbreken van psychologische motivering en interne causaliteit wordt in de *Historia Apollonii* ruim gecompenseerd door andere narratieve organisatieprincipes. Zo is het verhaal mooi afgerond, met een einde dat het begin weerspiegelt. Daarnaast keren bepaalde thema’s – incest, schipbreuk, raadsels... – steeds terug, waardoor het verhaal een zekere samenhang krijgt. Geen psychologisering maar andere

wetmatigheden drijven hier de plot. Het geheel wordt bovendien sappig gekruid door mislukte herkenningen die met enige dramatische ironie gepaard gaan.

Afgezien van het soapkarakter (dat wel passend is, maar helaas ook impliciet een waardeoordeel lijkt uit te drukken), wordt de *Historia Apollonii* gekenmerkt door zijn bonte verzameling aan stijlen, genre-invloeden en culturele onderlagen. Eén van de meest fascinerende aspecten van de tekst is de combinatie van heidense en christelijke elementen in het verhaal. De setting is duidelijk ‘klassiek’ te noemen en bevat verwijzingen naar heidense goden en festivals. Maar tegelijk is de *Historia* doorspekt met elementen die lijken te wijzen op een subtielere christelijke onderlaag: de personages richten hun gebeden regelmatig tot ‘de’ god (die verder ongedefinieerd blijft), waardoor de tekst een monotheïstische toon krijgt. Niet zelden wordt bijbels taalgebruik gehanteerd. Ten slotte kunnen we in het werk enkele narratieve motieven ontdekken die tevens bekend zijn uit christelijke heiligenverhalen. Het meest voor de hand liggende voorbeeld is de scène waarin een arme visser zijn mantel in twee scheurt en deelt met Apollonius nadat die laatste schipbreuk heeft geleden. De episode doet duidelijk denken aan de beroemde legende van de heilige Martinus.

Deze vermenging van religieuze invloeden brengt ons tot één van de grootste problemen verbonden met de *Historia Apollonii*: de onzekere oorsprong en datering van het werk. De auteur is niet bekend, en hoewel er enkel Latijnse versies van dit verhaal zijn overgeleverd, is zelfs de oorspronkelijke taal waarin het geschreven zou zijn betwist. Deze vraagstukken vormen sinds jaren het onderwerp van uitvoerige debatten, en nog steeds heerst er verdeeldheid. We kunnen de meningen ruwweg onderverdelen in twee kampen. Het ene kamp gaat uit van een populaire derde-eeuwse Latijnse oertekst die later verchristelijkt zou zijn geweest. Het andere kamp beargumenteert dat de overgeleverde Latijnse tekst teruggaat op een verloren Grieks origineel en dus een vertaling, of beter, een adaptatie moet zijn. In de *communis opinio* heeft die laatste groep stilaan de bovenhand gehaald. Als argument wordt er vaak gewezen op Latijnse frases die meer steek houden wanneer ze naar het Grieks vertaald worden (al kan dit evengoed wijzen op een sterke mengcultuur). In beide gevallen wordt verondersteld dat de overgeleverde *Historia* een basis heeft in een oudere versie (of die nu Grieks of Latijns was). Burgersdijk geeft de voorkeur aan de vierde eeuw als vroegst mogelijke datering voor de tekst die voorhanden is omwille van de aanwezigheid van christelijke motieven.

De onzekerheid omtrent de oorsprong van het werk bemoeilijkt de interpretatie ervan. En toch hoeft dit geen nadeel te zijn. De *Historia Apollonii* getuigt

overduidelijk van een specifieke culturele mingsfeer, van een periode van omwenteling, waarin heidens en christelijk, klassiek en laatantieken, naast elkaar, met elkaar en tegenover elkaar komen te staan, zich aan elkaar definiëren. Zoals Burgersdijk het zeer pertinent stelt, leert de *Historia Apollonii* ons ‘hoe een geografisch gebied dat nu verscheurd lijkt tussen twee beschavingslijnen in al zijn verscheidenheid ooit toch een culturele eenheid vormde’ (p. 21). De vele literaire parallellen en intertekstuele connecties met zowel Griekse als Latijnse klassieke auteurs versterken die trend: ze tonen dat dit werk de Romeinse keizertijd belichaamt, een tweetalige Griekse-Romeinse cultuur. Bovendien bevat de tekst een opvallende combinatie van proza en poëzie, en is het door dit ‘patchwork’ een typisch voorbeeld van de laatantieke stijl.

Dit alles maakt van de *Historia Apollonii* een belangrijke bron voor een periode die vaak onbesproken blijft in het klassieke onderwijs. De tekst laat ons bovendien toe studiegebieden samen te brengen die traditioneel gescheiden worden, maar dat allerm minst waren in de oudheid – Grieks, Latijn, geschiedenis, religie. Ook de relatief eenvoudige taal, waardoor de *Historia* vaak wordt aangeprezen als goed beginnerslatijn, maakt dit werk aantrekkelijk.

Het was dan ook een bewuste keuze van de makers van het boek om voor een tweetalige editie te gaan, waarbij Latijn en Nederlands tegenover elkaar zijn geplaatst. Hunink heeft overigens de laagdrempeligheid van het Latijnse origineel bewaard door te kiezen voor een eenvoudige maar levendige stijl, die aangepast is aan de hedendaagse conventies. De tekst leest daardoor aangenaam weg, voor wie rustig wil genieten van het verhaal, maar kan tegelijk ook een hulp zijn voor wie het Latijnse origineel wil begrijpen. Door middel van cursiveringen wordt de lezer attent gemaakt op intertekstuele parallellen, die vermoedelijk door het laatantieke publiek opgemerkt zouden worden, maar voor ons minder zichtbaar zijn. Dit alles maakt de tekst uiterst geschikt voor het brede publiek dat door de makers van dit boek wordt beoogd.

Opvallend is de keuze voor het consequente behoud van het historisch praesens in de vertaling. De *Historia Apollonii* staat bol van dergelijke praesensvormen. Traditioneel worden ze beschouwd als een manier om levendigheid te creëren (of dit ook geldt voor de *Historia* is echter de vraag). In vertaling vraagt het consequente behoud van dit stijlkenmerk, dat wel typisch is voor de brontaal maar veel minder vaak voorkomt in de doeltaal, iets meer gewenning van de lezer. Daardoor gaat het dus enigszins in tegen het vertaalopzet. Laten we enkele voorbeelden bekijken:

Zo beging (exerceret) koning Antiochus die wreedheden. Dan komt (attingit) een heel rijke jongeman, afkomstig uit Tyrus, Apollonius genaamd, per schip naar Antiochië ... (§4)

De beheerder pakte (tulit) een dolk en steekt (celat) die onzichtbaar aan zijn zijde. (§31)

In bovenstaande gevallen voelt de afwisseling in de tijd van de werkwoordsvormen arbitrair aan. Bijgevolg vestigen ze de aandacht van de lezer op de vorm van de vertelling, waardoor ze enigszins afleiden van het vertelde. In andere gevallen komt het behoud van de praesensvormen in de vertaling dan weer beter tot zijn recht, voornamelijk wanneer het verhaal een sterk gemarkeerde gebeurtenis oproept, en de lezer uitgenodigd wordt de scène te visualiseren. Opnieuw enkele voorbeelden:

En onder druk van zijn razende lust wist hij [koning Antiochus] het meisje, na lang tegenstribbelen, de knoop van haar maagdelijkheid te ontfutselen (eripuit) en verliet (evasit) na begaan van die misdaad het slaapvertrek. Daar staat het meisje, verbijsterd (miratur) over de wandaad van haar misdadige vader. (§1)

De jongeman nam (tulit) het parfumsflesje en ging (devenit) naar de baar waarop het meisje lag. Hij maakte de kleren los (detraxit) van haar borst en vergoot (fudit) het parfum. Ook laat (retractat) hij over alle ledematen zijn argwanende, tastende hand gaan en bemerkt (sentit) onder de hartstreek een ontspanning in de lijkstijfheid. De jongeman stond versteld (obstupuit), omdat hij besepte (cognovit) dat het meisje schijndood was. Hij controleert (palpat) haar pols, onderzoekt (rimatur) of er lucht uit haar neus komt, beproeft (probat) haar lippen met zijn lippen en bemerkt (sentit) dat zij heel ijl ademt en dat haar leven bijkans strijd levert tegen een onechte dood. (§26)

Zowel de verbijstering van de koningsdochter als het tactiele doktersonderzoek worden in scènes gegoten die concrete visualisatie en daardoor ook sterke emoties oproepen. Ook het Nederlands laat in dergelijke gevallen toe om door middel van praesensvormen een zekere directheid te creëren, die de emotieve en visuele effecten overdraagt op de lezer. Hier vestigt de tegenwoordige tijd bijgevolg geen aandacht op zichzelf, maar helpt hij om extra aandacht te vestigen op de gebeurtenissen in het verhaal door ze dichterbij de lezer te brengen. In deze specifieke gevallen is het originele stijlkenmerk dus op een zinvolle manier ingezet in de doeltaaltekst. Een soepele vertaalstrategie wat het historisch praesens betreft had dus voor een nog vlottere tekst kunnen zorgen. De vertaler gaat echter voor een

sterke formele equivalentie waar dit mijn inziens niet altijd functioneel is in de doeltaal. Om de *precieze* effecten van de praesensvormen in de *Historia Apollonii* adequaat weer te geven in vertaling is in elk geval verder onderzoek nodig naar hun functie in het laatantiek Latijn.

Ondanks de negatieve houding ten aanzien van de *Historia Apollonii* in 19e-eeuwse kritiek, is het werk altijd opvallend populair geweest én gebleven. Het is bewaard in zo'n honderdveertien middeleeuwse handschriften, een overweldigend aantal. Bovendien trakteert Burgersdijk ons op een indrukwekkende opsomming van middeleeuwse en vroegmoderne navolgingen van de *Historia Apollonii*, die de grote populariteit van het werk verder in de verf zetten. De enorme creatieve vrijheid die de vele latere adaptaties kenmerkt, is vermoedelijk te verklaren door de anonimiteit en de onzekerheid waarin de oorsprong van de tekst baadt. Die openheid heeft dus dankbaar bijgedragen tot de brede verspreiding van de *Historia Apollonii*. Maar waarom had het werk nu zo'n grote aantrekkingskracht? Volgens Burgersdijk moet de verklaring gezocht worden in de combinatie van de klassieke en de christelijke traditie, waarvan handig gebruik gemaakt werd om een stichtende functie uit te oefenen door middel van een vermakend verhaal.

De nieuwe uitgave van de *Historia Apollonii*, met hedendaagse vertaling en uitvoerige inleiding, slaagt erin de kwaliteiten van de tekst aan het licht te brengen en tot hun recht te laten komen. En toch blijft ook deze uitgave het verhaal van Apollonius ietwat stiefmoederlijk behandelen, in de traditie van de 19^e-eeuwse kritiek, door het een 'guilty pleasure' te noemen (p. 22). Wat mij betreft hoeft de lezer zich niet schuldig te voelen wanneer hij/zij zichzelf trakteert op dit plezier, een plezier dat van alle tijden is, en ons verbindt met de oudheid, late oudheid, middeleeuwen, renaissance, humanisme... Eigenlijk is deze tekst terug van nooit weggeweest.

Julie Van Pelt
Julie.VanPelt@UGent.be

